

Т. І. Єфименко

ФІНАНСОВА НАУКА ТА ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Висвітлено питання взаємозв'язку та взаємодії фінансової науки й економічного реформування в контексті сучасного інституціоналізму. Розкрито сутність, значення і роль інституціональної системи та вдосконалення інституціонального середовища в забезпеченні ефективності й соціальної результативності економічних реформ.

Relationships and interaction of financial science and economic reforms in the context of modern institutionalism are investigated. The essence, the importance and the role of the institutional system and improvement of the institutional environment to ensure effectiveness and social impact of economic reforms are explored.

Ключові слова: фінансова наука, економічні реформи, наукові парадигми, сучасний інституціоналізм, інституціональне середовище, фінансове управління.

Тенденції й перспективи розвитку сучасних економічних наук, включаючи фінансову, характеризуються плюралізмом, альтернативністю, гетеродоксальністю теорій, шкіл, течій, напрямів теоретичної думки та водночас динамічним удосконаленням прикладного апарату досліджень, спрямуванням їх на обґрунтування ефективних управлінських рішень. Ці ознаки істотних змін породжені як сукупністю зовнішніх чинників, так і внутрішніми процесами еволюції економічних наук, нагальною потребою в осмисленні й адекватному теоретичному відображенні явищ і процесів економіки, що постійно змінюються, різноманітністю інтересів економічних агентів, змінами у співвідношенні потенціалу розвитку національних економік та місця останніх у світовому господарстві.

Вирішальну роль серед зовнішніх чинників розвитку й еволюції сучасної фінансової науки відіграють різновекторні трансформаційні процеси, які відбуваються у світовій економіці та її фінансовій системі в умовах інтеграції національних ринків, лібералізації міжнародного руху капіталів, товарів і послуг. Разом із тим спостерігається посилення залежності національних економік від зовнішніх шоків, ризиків переплетення та взаємного накладення політичних і економічних циклів, так званих факторів невизначеності, котрі продукуються, з одного боку, глобальними проблемами (кліматичні зміни, дефіцит енергетичних ресурсів, продовольча проблема, бідність, екологічне забруднення, політичні, релігійні, збройні конфлікти тощо), а з другого — неочікуваними радикальними технологічними, інституційними, фінансовими, управлінськими нововведеннями, різким порушенням стабільності інституційного середовища. Ідеться також про динамічні зміни ринків, технологічних укладів, створення інноваційних інфраструктур, що зумовлює

скорочення часового періоду, протягом якого відбувається перехід до якісно нового стійкого стану¹.

Пізнавальна і практична, зокрема прогнозна й рекомендаційна, функції фінансової науки також еволюціонують відповідно до реальних потреб у гармонізації національного, міждержавного та глобального регулювання й управління. Вказані чинники визначають зосередження дослідницьких зусиль на нових економічних і фінансових проблемах, що виступають на першій план та потребують негайного аналізу й обґрунтування шляхів їх розв'язання.

Дослідження структури та еволюції економіко-теоретичного знання, методології економічної науки в контексті їх впливу на зміни в системах регулювання й управління здобули визнання як із точки зору фундаментальної науки, так і в прикладному аспекті через необхідність інституціоналізації підготовки, прийняття й реалізації стратегічних і поточних політико-економічних та управлінських рішень, зокрема у сфері фінансів, бюджетно-податкової й грошово-кредитної політик².

Глобальна економіка формувалася завдяки входженню значної частини суб'єктів господарського простору у світовий поділ праці. Відбувалося поступове переформатування локальних центрів міжнародної торгівлі з одночасним істотним зменшенням бар'єрів на шляху вільного руху товарів, послуг і капіталу, розвитком інститутів конкуренції у структурі світової економіки, розбудовою фінансових інститутів, що мало на меті зробити процес розміщення капіталу чутливішим до прибутковості ринків³.

Велика депресія 1929—1933 рр. фактично вперше засвідчила неспроможність економічної науки передбачати загрозу кризи, виявляти системні ризики, накопичені фінансовою системою. Наслідком цього для теорії стала так звана кейнсіанська революція, а для практики — запровадження й активне використання механізмів державного регулювання та стимулювання сукупного попиту. У повоєнні роки поширення діяльності транснаціональних компаній, інформаційних технологій прискорило міжнародну інтеграцію (з поступовим обмеженням свободи дій національних політиків).

¹ Актуальные проблемы развития налоговой системы России в первом десятилетии XXI века : монография / под ред. Л. И. Гончаренко. — 2-е изд., испр. — М. : Фин. ун-т, 2012. — С. 263.

² *Ананьин О. И.* Структура экономико-теоретического знания: методологический анализ / О. И. Ананьин ; Ин-т экономики РАН. — М. : Наука, 2005. — 244 с.; *Хейлбронер Р.* Экономическая теория как универсальная наука / Р. Хейлбронер // THESIS. — 1993. — Вып. 1. — С. 41—55; *Саймон Г.* Методологические основания экономики / Г. Саймон // Системные исследования: методологические проблемы : ежегодник 1989—1990. — М. : Наука, 1991. — С. 91—109; *О'Брайен Д.* Теория и эмпирическое наблюдение / Д. О'Брайен // Панорама экономической мысли конца XX в. — СПб., 2002. — С. 59—80; *Хаусман Д.* Экономическая методология в двух словах / Д. Хаусман // МЭ и МО. — 1994. — № 2. — С. 105—113; № 3. — С. 105—113.

³ *Бринк Л.* Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма : пер. с англ. / Л. Бринк. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. — С. 18.

Як зазначив К. Поланьї, першопричини катаклізмів полягають в утопічній спробі економічного лібералізму створити саморегульну ринкову систему⁴. За словами Дж. Сороса, ринковий фундаменталізм сьогодні становить небезпеку для відкритого суспільства значно більшу, ніж будь-яка тоталітарна ідеологія⁵. Події у світовій економіці (нафтові шоки, розгортання стагфляційних процесів, фінансові кризи наприкінці 1990-х років, глобальна криза 2007—2008 рр.) були певною мірою несподіваними для економічної науки загалом і фінансової зокрема. Можна стверджувати, що зміни панівних напрямів економічної науки відбувалися переважно не *до*, а *після* кризових потрясінь у світовій економіці та фінансовій системі. Поступове накопичення знань переривається кризами в розвитку економічної, у т. ч. фінансової науки. Виходом із цих криз є наукові революції, тобто заміна старих парадигм новими або введення в науку нових конкуруючих науково-дослідних програм.

На нашу думку, практика економічного розвитку та еволюція економічної й фінансової наук свідчать про те, що претендування будь-якого одного напряму теорії на виняткову роль мейнстріму рано чи пізно призводить до його відриву від реалій, неспроможності обґрунтувати дієві заходи економічної й фінансової політик. Дослідження, які з точки зору мейнстріму вважаються недостатньо обґрунтованими або непрактичними, згодом можуть стати поштовхом до парадигмальних змін у теорії. Яскравими прикладами таких досліджень є: концепція граничної корисності, неоінституціональні концепції, концепція поведінкових фінансів, комплексні футурологічні дослідження, дослідження типології економічного розвитку.

У 1970—90-х роках проблеми типології економічного розвитку вивчали Г. Бернстайн, Д. Рей, У. Ростоу, М. Тодаро та ін.⁶ У XXI ст. унаслідок системної фінансово-економічної кризи постала потреба в переосмисленні економічної філософії та ідеології, що відобразилося в теоретичних і прикладних фінансових дослідженнях, результати яких було використано при розробленні антикризових стратегій⁷. Дискусійні питання оцінки перспектив подальшого

⁴ Поланьї К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьї. — СПб. : Алетей, 2002. — С. 41.

⁵ Сорос Дж. Кризис мирового капитализма / Дж. Сорос. — М. : Инфра-М, 1999. — С. XVII, XIX.

⁶ Underdevelopment and Development / ed. by H. Bernstein. — L., 1973; Ray D. Development Economics / D. Ray. — Princeton, 1998; Rostow W. W. Theorists of Economic Growth from David Humeto the Present / W. W. Rostow. — NY, 1992; Todaro M. P. Economic Development / M. P. Todaro. — 5th ed. — L., 1994. — Ch. 3.

⁷ Доклад Стиглица о реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. — М. : Междунар. отношения, 2012. — 328 с.; Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис — что дальше? / Г. В. Колодко ; вв. гл. Р. С. Гринберга. — М. : Магистр, 2012. — 176 с.; Рейнхарт К. М. На этот раз все будет иначе. Механизмы финансовых кризисов восемь столетий одни и те же / К. М. Рейнхарт, К. С. Рогофф ; пер. с англ. Д. Стороженко. — М. : Карьера Прогресс, 2012. — 528 с.; Теоретические предпосылки исследования причин и последствий глобального финансового

реформування механізмів регулювання відносин економічних агентів на макро- й мікрорівні розглянули у своїх працях російські й українські вчені В. Геєць, Р. Грінберг, Р. Нуреєв, В. Полтерович, А. Чухно⁸ та ін.

Із початку XXI ст. розвиток світової економіки, на переконання Р. Грінберга, характеризується загостренням суперечностей між космополітизмом капіталу й суверенітетом національної країни, між процесами глобалізації, що ґрунтуються на принципах лібералізації, та політичною владою, сконцентрованою на рівні держави⁹. У таких умовах украї важливо зосередити дослідницьку думку на сфері науки про фінанси (фінансології) та на її головній складовій — фінансовому управлінні¹⁰.

Українська економіка, яка перебуває в стані реформування й водночас зазнає впливу кризових явищ, потребує постійного моніторингу результатів змін і коригування управлінських дій. На часі — перебудова роботи вітчизняних наукових установ. Економіка XXI ст. — це інформаційна економіка, економіка знань. Наука стала одним із найважливіших чинників подальшого економічного зростання. Країни, де наука позиціонується як інституціональний чинник розвитку, мають істотні конкурентні переваги.

Починаючи з ідей політичної економії одного із засновників фінансової науки А. Сміта формувався класичний погляд на процеси створення суспільного продукту й нагромадження капіталу; уявлення про взаємовідносини власників факторів виробництва, а також одержувачів доходів були пов'язані насамперед із реальною економікою, а трактування грошового обігу базувалося на кількісній теорії грошей. Утім, її положення практично не торкалися закономірностей впливу змін грошової маси на реальні економічні процеси¹¹.

Згодом у межах класичної політичної економії сформувалося кілька підходів до розгляду фінансів як інструменту розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу між сферами діяльності

кризиса и его влияния на деятельность хозяйствующих субъектов и трансформацию мировой финансовой архитектуры посткризисных условий развития : монография / В. И. Авдийский, В. П. Бауэр, В. М. Безденежных и др. — М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2012. — 108 с.

⁸ Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2009. — 864 с.; Грінберг Р. С. Среди рисков и шансов : сборник / Р. С. Гринберг ; Рос. акад. наук, Ин-т экономики. — М. : ИЭ РАН, 2008. — 429 с.; Нуреєв Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики : учебник / Р. М. Нуреєв. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 152 с.; Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. — М. : Экономика, 2007. — 447 с.; Чухно А. А. Економічна теорія : у 2 т. / А. А. Чухно. — К. : ДНУ АФУ, 2010.

⁹ Грінберг Р. С. Контуры глобального мира: обозначая будущее : вводная глава / Р. С. Гринберг // Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис — что дальше? / Г. В. Колодко. — М. : Магистр, 2012. — 176 с.

¹⁰ Глущенко В. В. Финансология — наука о финансах и финансовом менеджменте / В. В. Глущенко, И. И. Глущенко. — М. : ИП Глущенко В. В., 2012. — 116 с.

¹¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. В. Афанасьев. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с. — (Антология экономической мысли).

економічних агентів. Цей аспект проблеми відображено в працях К. Вікселя, Т. Мальтуса, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, Г. Торнтон¹².

Руйнівні фінансові піраміди початку XVIII ст., помилки в політиці грошового обігу Франції та Великобританії стали уроками для цих країн та засвідчили необхідність упорядкування механізмів державних фінансів, передусім у борговій сфері, а також створення національних інститутів регулювання грошово-кредитного господарства. Певні теоретичні висновки на основі аналізу того періоду містять праці К. Вікселя та Г. Торнтон, де звертається увага на взаємопов'язаність дії різних кредитних інструментів і динаміки цін, банківських резервів та загалом економічної активності. Згодом практично в усіх країнах були створені центральні банки, а в першій половині XX ст. виникли різні форми державного регулювання.

Предметом багатьох досліджень став фінансовий сектор економіки, який, з одного боку, повинен сприяти заощадженням, інфраструктурно їх обслуговувати, а з другого — бути ефективним і далекоглядним посередником у їх трансформації в реальні інвестиції шляхом кредитування, страхування, гарантування, забезпечення процентної прибутковості депозитів та власної діяльності. А. Маршалл зауважив, що гроші, або загальна купівельна спроможність, або розпорядження матеріальним багатством, є тим головним стрижнем, навколо якого концентрує увагу економічна наука. Пояснюється це не тим, що гроші чи матеріальне багатство розглядаються як головна мета людської діяльності або навіть основний предмет дослідження економіста, а тим, що у світі, де ми живемо, вони єдиний придатний засіб виміру мотивів людської діяльності в широких масштабах¹³. Таким чином, учений розглядав узагальнення економічних тенденцій на мікрорівні через певні сфери людської діяльності, в яких присутні спонукальні мотиви, що можна виміряти грошовою ціною. Водночас, аналізуючи методи пізнання, він наголошував на необхідності уявлення принципів вивчення економічних реалій, відкидаючи такі крайнощі, як факти без теорії або теорія без фактів.

Теоретичні дослідження фінансових взаємовідносин, економічних явищ, що виникають під час руху грошових ресурсів, мають декілька аспектів,

¹² *Виксель К.* Лекции по политической экономии / К. Виксель. — 1901—1906; *Malthus T.* Principles of political economy / T. Malthus. — 2nd ed. — 1836; *Маршалл А.* Принципы экономической науки : в 3 т. / А. Маршалл. — М. : Прогресс, 1993; *Милль Дж. С.* Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль. — М. : Эксмо, 2007. — 1040 с.; *Рикардо Д.* Начала политической экономии / Д. Рикардо // Антология экономической классики : в 2 т. Т. 1. — М. : Эконом, 1993. — С. 97—473; Трактат политической экономии. Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ж.-Б. Сэй, Ф. Бастиа / сост., вступ. статья, коммент.: М. К. Бункина, А. М. Семенов. — М. : Дело, 2000. — 232 с.; *Торнтон Г.* Исследование природы и действия бумажного кредита Великобритании. Введение. Гл. X / Г. Торнтон // Истоки. Экономика в контексте истории и культуры. — М. : ГУ-ВШЭ, 2004. — С. 458—494.

¹³ *Маршалл А.* Принципы экономической науки : реф. підруч. / А. Маршалл ; референт-укладач В. М. Фещенко. — К. : АДС “УМКЦентр”, 2001. — С. 10.

основними з яких є пізнання закономірностей грошового обігу, функціонування фінансових ринків, зокрема міжнародних, а також фінансове посередництво. Спільним для цих аспектів є вивчення зворотного впливу фінансових відносин на макроекономічні параметри світового й національного рівнів. Виокремлення макроекономіки в самостійну галузь економічної науки відбулося у ХХ ст. Так, У. Баумоль¹⁴ відзначав особливості еволюції економіко-теоретичного знання в контексті макро- й мікроекономіки.

Слід зауважити, що на порозі ХХ ст. наукові погляди в найрізноманітніших аспектах досліджень узагалі почали об'єднувати макро- й мікрорівень. Дж. М. Кейнс запропонував активно використовувати інструменти фіскальної політики для управління сукупним попитом, стабілізації економічної кон'юнктури, вирівнювання циклічних коливань, підтримання економічного зростання та рівня зайнятості. Реалізація кейнсіанської моделі державного регулювання дала змогу послабити циклічні коливання протягом більш ніж двох повоєнних десятиліть. Однак приблизно з початку 1970-х років стала очевидною невідповідність між можливостями державного регулювання й об'єктивними економічними обставинами. У цей період умови відтворення різко погіршилися, що призвело до стагфляції та суперечило так званому закону Філіпса, згідно з яким безробіття та інфляція не могли зростати одночасно. У цих умовах кейнсіанські заходи, спрямовані на подолання кризи, фактично розкручували інфляційну спіраль. Із метою фіскального й монетарного стримування інфляції та неінфляційного стимулювання реального сектору економіки було проведено кардинальну перебудову системи державного регулювання, у результаті чого з'явилася нова, неокласична, модель регулювання. Її теоретичною базою стали висновки багатьох критиків кейнсіанської моделі та нові здобутки економічної науки. Трансформація моделі державного регулювання полягала у відмові від впливу на процеси відтворення через сукупний попит, натомість було запропоновано використовувати непрямі заходи впливу на виробництво.

Прихильники теорії пропозиції вважали за необхідне відтворити класичний механізм нагромадження й відродити свободу приватного підприємництва. Економічне зростання розглядалося як функція нагромадження капіталу, що здійснюється за рахунок власних коштів, тобто капіталізації частини прибутку, та позикових коштів (кредитів). Відповідно до названої теорії, держава повинна забезпечити умови для нагромадження капіталу й підвищення продуктивності виробництва.

Основними перешкодами на цьому шляху стали великі податки та інфляція. Високий рівень податкового навантаження обмежує збільшення капіталовкладень, інфляція зумовлює подорожчання кредиту, а отже, ускладнює

¹⁴ Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. — 2001. — № 2. — С. 73—107.

використання позикових коштів у реальному секторі економіки. Тому неокласики запропонували антиінфляційні заходи на базі рекомендацій монетаристів разом із політикою дерегуляції¹⁵.

Згідно з неокласичною моделлю, держава впливає на економіку опосередковано, а головну роль відіграють ринкові сили. Дискусійні питання, пов'язані із закономірностями розвитку ринкової економіки, можливості використання інструментів фінансового управління розглядалися в працях Л. Мізеса, Ф. Хайека, Й. А. Шумпетера¹⁶. Серед видатних наукових досліджень у цій сфері слід назвати теоретичні праці відомих представників маржиналізму Л. Вальраса¹⁷ та В. Парето¹⁸. У 1960-х роках постала потреба в удосконаленні теорії загальної рівноваги. Прихильником зменшення державного втручання в економіку був один із провідних теоретиків середини ХХ ст. М. Фридмен¹⁹. У його методологічних і макроекономічних працях викладено основні положення монетаристської теорії.

Проте разом із мейнстрімом формувалася напрям інституціональних досліджень Дж. Бьюкенена та Г. Таллока. У 1962 р. вийшла їхня праця “Розрахунок згоди: логічні засади конституційної демократії” (“The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy”), у якій було започатковано одну з головних доктрин сучасної економічної науки — теорію суспільного вибору. Такі праці Дж. Бьюкенена, як “Державні фінанси в демократичному процесі: фіскальні інститути та індивідуальний вибір” (“Public Finance in Democratic Process: Fiscal Institutions and Individual Choice”, 1967), “Попит та пропозиція суспільних благ” (“The Demand and Supply of Public Goods”, 1968), “Витрати та вибір” (“Cost and Choice”, 1969), “Межі свободи: між анархією та Левіафаном” (“The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan”, 1975), “Причина правил: конституційна політична економія” (“The Reason of Rules: Constitutional Political Economy”, 1985, спільно з Дж. Бреннаном), заклали підвалини сучасного розуміння ролі, функцій, можливостей суспільного сектору й державних фінансів.

¹⁵ Єфименко Т. І. Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т. І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2011. — 686 с.

¹⁶ Мизес Л. Индивид, рынок и правовое государство / Л. Мизес ; под ред. Д. Антисери и М. Балдини. — СПб. : Пневма, 1999. — 196 с.; Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Мизес. — М. : Экономика, 2000. — 878 с.; Хайек Ф. А. Индивидуализм и экономический порядок. Гл. III: Факты общественных наук / Ф. А. Хайек. — М. : Изграф ; Начала-фонд, 2000; Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. — М. : Директ-МедиаГод, 2007. — С. 400.

¹⁷ Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии, или теория общественного богатства / Л. Вальрас. — М. : Экономика, 2000. — 448 с.

¹⁸ Парето В. Социалистические системы / В. Парето // Теоретическая социология: антология : пер. с англ., фр., нем., итал. : в 2 ч. Ч. 1 / сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. — М. : Университет, 2002. — 424 с.

¹⁹ Фридмен М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридмен // THESIS. — 1994. — Вып. 4. — С. 20—52; Фридмен М. Количественная теория денег / М. Фридмен. — М. : Эльф-пресс, 1996. — 320 с.

У інституціональній дослідницькій схемі національна економіка розглядається як сукупність інституційних одиниць-організацій (домогосподарств, корпорацій, некомерційних організацій, державних установ), кожна з котрих за ринкових умов вибудовує власні модель поведінки й механізми управління, орієнтуючись на свої цілі та інтереси, але водночас перебуває в інституційному середовищі — в системі норм і “правил гри”, на базі яких формуються взаємовідносини інститутів-організацій, фізичних і юридичних осіб. Інститути зазвичай мають стійкі офіційні форми (державні органи, організації, закони, встановлені правила), але також можуть бути неформальними (неписані правила, традиції, звичаї). Саме зі зміною й удосконаленням інститутів пов’язане проведення економічних реформ і відображення в них регульованої ролі держави.

“Велика трансформація” (перехід від планової до ринкової економіки) підтвердила на практиці, що масштабні економічні реформи пов’язані зі зміною інститутів. Однією з особливостей перехідної економіки було послаблення її інституційної складової в період, коли розпалися старі форми господарського життя та почали з’являтися нові. За таких умов зміцнюється роль держави як структуроутворювального інституту. Утім, представники інституціональної економічної теорії²⁰ попереджають про необхідність виваженого структурованого співвідношення впливу держави й ринкових механізмів. Вони вважають за необхідне визначати обмежувальні чинники як для дії ринкових сил, так і для впливу держави. Для ринку це мають бути законодавство й “такий соціальний порядок, за якого справедливість і атмосфера співробітництва відіграють більшу роль, ніж невиразні сили попиту та пропозиції”²¹. Інституту держави варто надати морального забарвлення, відродивши моральний ідеал суспільного обов’язку, щоб державна політика ґрунтувалася на засадах справедливості.

Згідно з теорією охорони Ф. Лейна, підприємства поділяються на ті, що виконують функцію охорони (*protection*) та називаються урядами, й ті, які виробляють матеріальні блага або послуги та при цьому платять урядам за охорону²². На думку вченого, забезпечення такої охорони було монополізоване одним підприємством (державою), котре надає відповідні послуги — громадські блага. Визначення ціни таких послуг, а саме розміру данини й податку, його диференціація та подальший розподіл становили основні параметри “економіки організованого насильства”. Держава створює систему органів управління й виробництва громадських благ, на основі якої формується початкова інституціональна структура — інституціональне ядро, тобто набір формальних інститутів. Те, що це ядро є стійким, не означає незмінності

²⁰ Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории : пер. с англ. / Дж. Ходжсон. — М. : Дело, 2003. — С. 318.

²¹ Там само. — С. 386.

²² Lane F. Economic Consequences of Organized Violence / F. Lane // The Journal of Economic History. — 1959. — Vol. 18. — № 4. — P. 410.

форм суспільного життя. Воно лише визначає об'єктивні межі соціально-економічних і політичних перетворень, русло й логіку інституціональних змін²³.

У новітніх класифікаціях ортодоксальної й неортодоксальної економічних теорій враховуються зрушення у структурі економічної науки протягом останнього півстоліття²⁴. Спільним для всіх класифікацій вітчизняних і зарубіжних авторів є включення інституціоналізму (або інституціонально-еволюційного напрямку) до лівоцентристських напрямів разом із французьким дирижизмом і регуляціонізмом. Водночас предметом дискусій залишається віднесення до мейнстріму теорій, що, безумовно, істотно відрізняються від ортодоксальної неокласики, яка є теоретичною базою основної течії. До цих теорій належать: ортодоксальне кейнсіанство, кейнсіансько-неокласичний синтез, теорія адаптивних очікувань, неінституціоналізм (нова інституціональна теорія). Таке значне розширення мейнстріму надає йому великі адаптивні можливості: збагачується його категоріально-понятійний апарат, уточнюються теоретичні припущення, вводяться нові методи дослідження тощо. Утім, постає питання: ці зміни ведуть до зрушень у “твердому ядрі” неокласичної теорії чи стосуються лише її “м'якої оболонки”? Переважна більшість дослідників схиляється до думки, що відбуваються зміни в “оболонці”, котрі не руйнують методології мейнстріму.

Зміни або уточнення в теоріях, як свідчить їх історичний розвиток, є закономірними. У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на еволюцію поглядів провідних представників неокласичної теорії на економічні функції держави в ринковому господарстві. Залишаючись прихильниками основоположних принципів (створення належних умов для вільної конкуренції як головне завдання держави, автоматичне ринкове саморегулювання економіки під впливом попиту й пропозиції), вони вказували на певні недоліки цього механізму. Так, А. Маршалл увів поняття “зовнішні ефекти” (екстерналії), пов'язане з можливими обмеженнями сфери ринкового регулювання. А. Пігу проаналізував розходження внаслідок цих ефектів між величинами приватного й суспільного граничних продуктів, через яке ринкові процеси не можуть забезпечити належного зростання національного доходу. Таким чином, видатні представники неокласики сприяли виникненню, а згодом і поширенню в літературі поняття “провали ринку”. Саме існування останніх та необхідність їх усунення чи принаймні коригування на практиці змушує неокласиків порушувати питання державного втручання в економіку в певних масштабах і сферах.

²³ М. Вебер визначав державу як легітимне насильство в межах певної теорії (див.: Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — С. 648—650).

²⁴ Див.: Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. Т. IV: Век глобальных трансформаций / сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов ; отв. ред. Ю. Я. Ольсевич. — М. : Мысль, 2004. — С. 16, 17; Худокормов А. Г. Экономическая теория: новейшие течения Запада / А. Г. Худокормов. — М. : ИНФРА-М, 2009. — С. 360, 361; Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія. Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії : пер. з англ. / Г. Бортіс. — К. : ВД “КМА”, 2007. — С. 16—21.

Уже на початку 1970-х років лауреат Нобелівської премії з економіки К. Ерроу підкреслював, що усвідомлення концепції “провалів ринку” є тривалим історичним процесом, який не можна вважати завершеним²⁵. Передбачення відомого економіста-теоретика виявилось пророчим: серед представників різних напрямів економічних і фінансових теорій розгорнулася полеміка навколо питань ринкового регулювання, його механізмів, ролі й масштабів державного втручання в економіку.

Розвиток ринкової економіки та фінансової теорії викликав до життя поняття “провали держави”, порівняння його за наслідками з “провалами ринку”. Це була своєрідна реакція насамперед прихильників теорій монетаризму, економіки пропозиції та ін. на негативні ефекти від “надмірної” активності держави. Відтоді концепції “провалів ринку” та “провалів держави” як цілком повноправні категорії увійшли до підручників і навчальних посібників із економічної теорії та теорії фінансів, поповнивши їхній категоріально-понятійний апарат. Окрім того, положення, на яких ґрунтуються ці концепції, увійшли до теорій не лише неокласичного, а й інших впливових напрямів економічної науки.

Представники сучасного інституціоналізму ще на початку ринкової трансформації 1990-х років звернули увагу на важливість інституціональної системи для забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки, а також на виклики економічній теорії, пов’язані з переходом до ринку. “Перехід від диктатур із плановою економікою до демократії з ринковою економікою є не тільки однією з найважливіших проблем наших днів, а й викликом деяким звичним істинам”²⁶, — підкреслював американський інституціоналіст М. Олсон. Він застерігав щодо негативних наслідків ігнорування необхідності здійснення інституціональних змін, створення належного інституціонального механізму тощо. Учений наголошував, що насправді квітуча ринкова економіка не формується сама по собі, якщо дати свободу капіталізму. Для цього потрібна специфічна система інститутів і норм, котра в більшості країн світу відсутня. Розвинуті (або постіндустріальні) країни мають таку систему, але там вона вважається чимось звичайним. У ідеологічних дискусіях і наукових дослідженнях (як у країнах із розвинутою ринковою економікою, так і в інших) цим інститутам і нормам зазвичай не приділяється належної уваги²⁷.

Таким чином, у працях представників сучасного інституціоналізму, еволюційної теорії робиться акцент на специфічності ефективної системи інститутів і норм, необхідності її свідомого створення в країнах із ринками, що

²⁵ Arrow K. J. Political and Economic Evaluation of social effects and Externalities / K. J. Arrow // *Frontiers of Quantitative Economics* / M. O. Intriligator (ed.). — Amsterdam : North Holland, 1971. — P. 3—23.

²⁶ Олсон М. Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы / М. Олсон. — М., 1997. — С. 8, 9.

²⁷ Там само.

формується, та недостатності уваги світової й вітчизняної фінансово-економічної думки саме до цих питань.

Практика реформування економіки в постсоціалістичних країнах показала, що така постановка питання була своєчасною та правильною, але, на жаль, не знайшла належної підтримки з боку міжнародних фінансових організацій, більшості західних експертів і урядів пострадянських держав.

У дослідженнях сучасного інституціоналізму та його ролі в економічних реформах потрібно виділити ряд положень і новацій. Ключовими положеннями є такі:

- Усвідомлення й визнання важливості інститутів — принципова ознака інституціоналізму, що вирізняє його серед інших теорій і напрямів економічної науки. За аналогією із загальновідомим виразом “гроші мають значення”, що характерно для монетаризму, в науковий обіг уведено ключове поняття “інститути мають значення”. Така парадигмальна зміна обумовлена насамперед наслідками ринкової трансформації в постсоціалістичних країнах та виявилася несподіваною для неокласичного мейнстріму. Його представникам властиве сприйняття (здебільшого в неявній формі) інститутів ринкової економіки у вигляді апріорного, незмінного явища. Розширення сфери державного регулювання вони розглядають як порушення прав громадян, обмеження свободи учасників ринкових відносин, утиснення сфери ринкового саморегулювання, руйнування системи ефективного розподілу обмежених ресурсів тощо. Такі уявлення випливають із положення про існування прямого зв'язку (насправді сумнівного) між звільненням від “надмірного” втручання держави в господарське життя та формуванням ефективного ринкового господарства.

Досвід становлення й розвитку національних економік країн із ринками, що формується, засвідчив існування принципово іншого зв'язку, сутність якого полягає в необхідності активної участі держави у створенні ринкової економіки, інститутів (особливо формальних), інституціональних середовища, інфраструктури тощо. У протилежному випадку виникають “інституціональні провали”, пастки, а реформування економіки є низькоефективним.

- Неокласична теорія, котра розглядає інституціональну структуру економіки як об'єктивну реальність, виявилася неспроможною розкрити достатньою мірою природу й причини так званого трансформаційного спаду, тобто падіння темпів економічного зростання в результаті переходу від планової до ринкової системи. Представники сучасного інституціоналізму (Д. Норт, Р. Фогель, А. Грейф та ін.) розглядають ринкову трансформацію як інституціональну революцію, у ході якої відбувається руйнація старих і створення нових інститутів. Оскільки ліквідація інститутів випереджає їх формування, утворюється інституціональний вакуум, що чинить негативний вплив на соціально-економічний розвиток.

• У теоріях мейнстриму та неокласичній практиці проведення реформ не приділено належної уваги застереженню Дж. Вільямсона, автора принципів Вашингтонського консенсусу, щодо важливості інституціональних змін у процесі економічних реформ та їх наслідків для економічної науки. На його переконання, якщо в предмет економічної науки після подій у Східній Європі щось і буде включено, то це буде нове розуміння інституціональних засад ринкової економіки²⁸. Отож інституціональні чинники стали розглядатися як основні серед тих, котрі зумовили трансформаційний спад.

• Дослідження інституціональних чинників дало змогу з'ясувати їх позитивний вплив на економічне зростання в країнах із ринками, що формуються, й у тих, які розвиваються. Розгляд інституціональних чинників у теоріях економічного зростання сам став аналітичною інновацією, оскільки раніше в них традиційно аналізувалися питання доступу до факторів виробництва, ефективності їх використання та науково-технічного прогресу.

До теоретичних новацій у цій сфері слід віднести такі:

— доведення існування позитивного зв'язку між стійкістю інститутів, їхньою якістю, з одного боку, та економічним зростанням, зокрема динамікою прямих іноземних інвестицій, — із другого. Особливого значення, на думку багатьох науковців, набуває виявлення причинно-наслідкового зв'язку між якістю інститутів і темпами економічного зростання. Американські економісти Ф. Кіфер та М. Ширлі, дослідивши темпи приросту економіки 84 країн, дійшли висновку, що в країнах із зразковою економічною політикою й нерозвинутими інститутами середньорічні темпи економічного зростання вдвічі нижчі, ніж у країнах із неефективною політикою та розвинутими інститутами²⁹;

— встановлення помилковості думки про необхідність для будь-якої національної економіки єдиного “правильного” набору досконалих інститутів та, з огляду на це, доведення хибності й неефективності уніфікації політико-економічних рекомендацій для країн із різним інституціональним середовищем та співвідношенням формальних і неформальних інститутів. Обов'язковою умовою успішного економічного реформування є побудова інститутів, створення інституціонального середовища й відповідної системи з урахуванням історії, соціального, політичного, культурного тла певної країни;

— розкриття негативних наслідків інституціонального вакууму для реформування національної економіки: підвищення ризиків рентоорієнтованої поведінки індивідів і фірм, збільшення тіньового сектору тощо. Варто врахувати, що формування інституціональної системи великою мірою залежить від попереднього розвитку, культурних та історичних цінностей. Така система

²⁸ *Williamson J.* The Eastern Transition in a Market Economy: A Global Perspective / J. Williamson // CEP Occasional Paper (Centre for Economic Performance). — 1992. — № 2. — P. 12.

²⁹ *Formal Versus Informal Institutions in Economic* / Ph. Keefer, M. Shirley (ed.) // *Development, Institutions, Contracts and Organizations: Perspectives from New Institutional Economics*. — Williston, VT : Edward Elgar, 2000.

спонукає членів суспільства, включаючи суб'єктів господарювання, діяти відповідно до формальних і неформальних інститутів.

Питання історичного підходу, або методу історизму, в інституціонально-економічних дослідженнях розглядаються в кількох площинах, найчастіше — під кутом зору з'ясування проблем *залежності розвитку від первісно обраного шляху (path dependency)* та можливості досягнення *довготривалого стійкого стану*. У результаті аналізу цих проблем автори своєрідного маніфесту інституціональної політичної економії дійшли двох важливих висновків. Перший: синхронний, один можливий із економічної точки зору “найкращий шлях” розвитку інститутів не лише відсутній, а й узагалі не може існувати, водночас проблема залежності від первісно обраного шляху цілком реальна. На думку авторів “маніфесту”, немає жодних універсальних рецептів або технічних рішень, які можна було б застосувати поза часом та простором, без детального вивчення історичних, соціальних і географічних умов, без урахування залежності від первісно обраного шляху та розуміння специфіки конкретної господарської системи. Таким чином, вони рішуче протиставляють інституціональну політичну економію панівній парадигмі (неокласичного мейнстріму), котра втілена в так званому Вашингтонському консенсусі, що передбачає можливість і необхідність упровадження ринку повсюдно та в будь-яку епоху, нібито інститути — це аналог механічних установок або матеріальних предметів, котрі можна продавати чи передавати в готовому вигляді, незалежно від історичних умов³⁰.

Другий принциповий висновок: досягти постійного (вічного) стійкого стану неможливо. Автори “маніфесту” вважають, що жодна сукупність інститутів, хоч би як добре вона відповідала певному історичному періоду, не може існувати вічно. Співвідношення ринкового обміну, перерозподілу та реципрокності має обов'язково зазнати змін, подібно тому, як змінюється така рівновага між різними соціальними класами й групами, між приватною та публічною сферами, а також між національними, внутрішньо- й наднаціональними сферами³¹.

Отже, на дослідників економічних і фінансових систем постійно чатують дві небезпеки. Одну з них автори “маніфесту” називають функціоналістськими фантазіями, згідно з якими наявні інститути вдало вбудовані в суспільство, котре вони водночас і відображають, і формують, просто завдяки своєму існуванню. Другою небезпекою, що за формою протилежна першій, а за сутністю подібна їй, є фанатична віра в можливості необмеженого волонтаризму. Як бачимо, дослідники стикаються з реальними проблемами наступності (спадкоємності) й розривів у процесі інституціональних змін та необхідністю уникнення (чи навіть подолання) можливих помилок. Одне з

³⁰ Буайе Р. К созданию институциональной политической экономики / Р. Буайе, Э. Бруссо, А. Кайе, О. Фавро ; пер. с фр. В. В. Радаева // Экономическая социология. — 2008. — Т. 9. — № 3. — С. 20, 21.

³¹ Там само. — С. 21.

найважливіших дослідницьких завдань, що стоять перед інституціональною політичною економією, на думку авторів “маніфесту”, полягає в знаходженні *критеріїв інституціональних змін*, щоб ідентифікувати інституціональні елементи, котрі повинні бути повністю збережені, й ті, які треба кардинально змінити³².

До цього питання автори “маніфесту” підходять із позиції розроблення, за їхньою термінологією, “градуалістської реформаторсько-революційної теорії еволюції”. У найзагальнішому вигляді постановка питання у сфері планування та здійснення інституційних змін є такою: необхідність скромності й обережності, що випливає з урахування складних, заплутаних наслідків будь-яких інституціональних змін та відсутності впевненості в характері кінцевих результатів. За умови проведення реформ із ідеологічних або риторичних причин (тим більше якщо вони нав’язані ззовні) результати, найімовірніше, будуть протилежні очікуваним. Тим самим поступові реформи набагато безпечніші від радикальних пертурбацій³³.

При цьому автори “маніфесту” застерігають від неправильного розуміння скромного реформізму. Вони наголошують, що хорошою реформою слід вважати таку, яку ніхто (включаючи навіть політичних противників, котрі виграли вибори) не хоче ліквідувати після її втілення. Це і є шуканий критерій — ступінь розриву між наявними й бажаними інститутами. Справді хороша реформа — та, що повинна була розпочатися тривалий час тому й котру ніхто не може заперечити, коли вона вже практично починає втілюватися³⁴.

Для успішної економічної діяльності рівною мірою потрібні як чітко визначена інституціональна система, так і розвиток громадянського суспільства. Отже, інститути мають значення, й інституціоналізм спрямовує їх на службу всьому життєздатному і творчому, що існує в соціальному середовищі³⁵.

На переконання авторів “маніфесту”, відмінності між різновидами інституціоналізму обумовлені різними способами концептуалізації інституціонального контексту (з допомогою категорій культури, закону, держави тощо) та його походженням (синхронним чи діахронним, індивідуальним або колективним). Звідси випливає такий важливий висновок: інституціональна політична економія вважає в принципі неможливим відокремлення аналізу господарських ринків від рефлексії з приводу їхніх політичних і етичних засад. Вона сприймає як серйозну помилку спосіб аналізу, за якого спочатку відособлено вивчаються ринки або господарства, а потім розглядаються інститути, необхідні для їх успішного функціонування³⁶.

³² Буайє Р. Зазнач. праця. — С. 21.

³³ Там само. — С. 24.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само. — С. 18.

³⁶ Там само.

Характерною рисою методології інституціоналізму є врахування найтіснішого переплетіння економічних інститутів із політичними, юридичними, соціальними, етичними та іншими нормами, а також відродження інтегрованого підходу й аналізу взаємопроникнення цих інститутів.

На нинішньому етапі, після глобальної фінансово-економічної кризи, державне регулювання дедалі більшою мірою спирається на міждержавні наднаціональні інституціональні механізми монетарної й фінансової політики, інститути нагляду та регулювання у фінансовому секторі, мікро- й макропруденційну політику. За нової моделі регулювання економіки необхідно врахувати, що таке принципово нове явище, як фінансіалізація (*financialization*), веде до стирання раніше нездоланих бар'єрів між товарним і фондовим ринками, між торгівлею товарами та цінними паперами. Наприклад, коли ціна на нафту відривається від своєї виробничої основи та стає інструментом розміщення фінансових ресурсів, дослідники доходять висновку, що в таких умовах учасники ринку можуть істотно впливати на ціни та створювати спекулятивні бульбашки, завдаючи величезної шкоди нормальній торговельній діяльності та ринковій ефективності³⁷.

Роль збільшення знань як інституційного фактора в трактуванні Ф. Джавазі та інших дослідників³⁸ є визначальною при формуванні стратегії практичних дій. У цьому сенсі не можна недооцінювати фундаментальні й прикладні дослідження, метою котрих є побудова структурних моделей фінансових відносин і розроблення рекомендацій на основі аналізу економічної динаміки.

На думку Д. Норта, відсутність аналітичного розуміння того, як економіка еволюціонує в часі, має вкрай негативні наслідки, а неокласична теорія ігнорує мотиваційні структури, вбудовані в інститути. Водночас термін “інститут” тлумачиться залежно від контексту його застосування кожним автором³⁹. Наука про економіку сьогодні формується за напрямками вивчення економічної поведінки в різноманітних умовах — інформаційних та інституційних (неоінституціоналізм), а також у компаративістській сфері.

Реакцією багатьох економістів 1980-х років на неухильне збільшення прикладів так званих парадоксів раціональності стало створення “захисного поясу” навколо аксіоматичних моделей, у ширшому контексті — навколо парадигми управління “суб'єкт — об'єкт”. Тобто вони діяли за принципом: якщо факти проти нас — тим гірше для них. На початку XXI ст. картина помітно змінилася: було не тільки усвідомлено важливість емпіричних і експериментальних фактів, а й виникло бажання брати з них матеріал для

³⁷ Российская экономика. Тенденции и перспективы. — М.: Проспект; ИЭПП, 2010. — С. 52.

³⁸ *Giavazzi F.* External Evaluation of IMF Economic Research Activities : Report by a Group of Independent Experts / F. Giavazzi, F. Mishkin, T. Srinivasan ; International Monetary Fund. — Washington, DC, 2000.

³⁹ *Ананьин О. И.* Знач. работа.

розвитку економічної теорії. Окреслилися чіткі тенденції переходу в управлінні економічними системами до парадигм “суб’єкт — суб’єкт” і “суб’єкт — полісуб’єктне середовище”⁴⁰.

Протягом багатьох десятиліть робилися спроби пояснити сутність економічних і фінансових криз, встановити їхні спільні й відмінні ознаки. Починаючи з часів У. Мітчелла, М. Кондратьєва від учених очікували попередження про кризові явища. На жаль, наукові дослідження не виправдовували цих очікувань. Більше того, нині, поряд із непередбачуваними змінами в глобальному й національному вимірах, спостерігається криза самих підвалин економічної науки⁴¹. На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1. В умовах глобалізації фінансова система має багаторівневу, розгалужену структуру, проте об’єктом державного фінансового регулювання є переважно явища та процеси національного макровиміру. Гармонізація цілей розвитку ієрархічних рівнів світової й вітчизняної фінансової систем із метою своєчасного реагування на можливі загрози є провідним напрямом поліпшення фінансового управління. При цьому необхідне як дослідження того, що відбулося, хоча це також важливо для вивчення загальних фінансово-економічних закономірностей, прогнозування, визначення ступеня й видів ризиків, ефективних заходів щодо їх нівелювання, так і передбачення, виконання фінансовою наукою прогностичної функції. Також на часі — впровадження ризик-менеджменту у фінансових підсистемах у контексті використання досвіду інших країн.

2. Подальші дослідження на мікро- й макрорівні нададуть можливість оптимізувати відповідний механізм фінансового управління, змінити його парадигму, схеми, методи та форми. Пошук нової концепції фінансового управління треба здійснювати як на мікроекономічному рівні, так і на макрорівні, де застосовується інша логіка управління. Завдання полягає в тому, щоб на кожному рівні управління сформувати дієві підходи, віднайти ланцюжки зв’язків між управлінськими рішеннями в впровадженні стратегічних змін.

3. Зазначені процеси мають супроводжуватися системним удосконаленням інституційного середовища, зокрема правового регулювання фінансової діяльності. Потрібно зміцнювати систему норм, пов’язаних із публічною

⁴⁰ Философия управления: проблема и стратегии / отв. ред. В. М. Розин. — М. : ИФ РАН, 2010. — С. 160.

⁴¹ Рейнхарт К. М. Знач. праця; Доклад Стиглица о реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. — М. : Междунар. отношения, 2012. — 328 с.; Филатов Е. А. Сжатие дуги экономики: неизбежность глобального финансового кризиса 2010—2012 годов / Е. А. Филатов. — Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2008. — 307 с.; Теоретические предпосылки исследования причин и последствий глобального финансового кризиса и его влияния на деятельность хозяйствующих субъектов и трансформацию мировой финансовой архитектуры посткризисных условий развития : монография / В. И. Авдийский, В. П. Бауэр, В. М. Безденежных и др. — М. : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2012. — 108 с.

фінансовою діяльністю, функціонуванням держави та муніципальних утворень; установити правила розмежування фінансових повноважень місцевих органів влади, їхньої компетенції, що допоможе уникнути паралелізму, дублювання напрямів діяльності, а отже, підвищити ефективність державного управління фінансами.

4. Реформування — дуже болісний процес, і без адекватної інституційної технології можна не досягти його кінцевої мети. Сьогодні дослідники повинні співпрацювати з органами виконавчої й законодавчої влади, впливати на формування, прийняття та реалізацію ефективних управлінських рішень. Це не легко, проте інакше не можна відчутти перебігу змін та відповідно зреагувати, підготуватися до майбутніх викликів. Фінансова наука має докласти максимум зусиль, щоби працювати більше на прогностичні результати, попередження, оцінку ризиків, ефективність пропозицій і рекомендацій.

Важливим аспектом на сучасному етапі перманентних кризових явищ є соціалізація фінансової науки, яка означає обов'язкове врахування в кожному результаті дослідження сприйняття громадянами й бізнесом змін на різних соціальних рівнях. Прогнози, загрози, індикатори, властиві європейській економіці, свідчать про необхідність розбудови на державному рівні системи захисту від зовнішніх впливів, котра теж має бути сформована як результат наукових досліджень та запропонована для впровадження в практику. Це має бути сукупність пов'язаних заходів, котрі слід застосовувати й у поточному режимі, і як програми антикризового реагування, реформування на перспективу. Українській фінансовій науці варто прагнути до утвердження своєї місії, як інституційного фактора забезпечення ефективності та соціальної результативності економічних реформ.

5. У концепції фінансового управління, що формується, ми розглядаємо фінансові відносини в широкому розумінні, для того щоб із допомогою моніторингу швидко реагувати на серйозні явища, визначаючи, які зміни потрібно здійснити на наступному етапі. Виходячи з того, що наукова діяльність є інтегрованою формою духовної, матеріальної й інтелектуальної діяльності, спрямованої на виробництво знань про суспільство, дослідники повинні розуміти важливі процеси, що відбуваються в суспільстві, та бути їх учасниками, передусім у системі державного управління. У фінансовому управлінні пропозиції, котрі готуються в прикладному аспекті, мають передбачати поряд із організаційним інституційний підхід, для їх ідентифікації треба проводити міждисциплінарні наради, круглі столи, конференції тощо. Такі міждисциплінарні зв'язки слугуватимуть каталізатором змін у науковому процесі, тобто не лише кожний учений повинен забезпечити науковий результат, а й усі результати мають бути збалансовані таким чином, щоб давати синергетичний ефект.

Забезпечуючи ефективність змін у сфері фінансів і фінансового управління, потрібно враховувати, що воно має крім політичного соціально-економічний

аспект, тому необхідно також зважати на режим циклічності. Оскільки є політичні, економічні цикли, етапи різних циклів накладаються один на один, зокрема в турбулентному режимі, й усе це потрібно належним чином аналізувати, реагуючи відповідно. Владі потрібна гнучка антикризова стратегія управління державними фінансами, вибудована на основі об'єктивних, максимально деполітизованих, збалансованих, науково обґрунтованих передбачень і сценаріїв на глобальному й національному рівнях. У свою чергу, Міністерство фінансів України очікує на конкретні пропозиції науковців. Адже останні, на відміну від політиків, котрі не завжди можуть запропонувати певні напрями використання фінансових ресурсів (особливо коли ймовірний вплив на електорат), здатні це зробити. Навіть якщо перший крок буде здійснений із політичних мотивів, наступний враховуватиме пропозиції вчених.

6. Економічні реформи в Україні мають на меті, зокрема, поліпшення збалансованості та стійкості бюджетної системи, передусім за показниками дефіциту бюджету. Програма економічних реформ на 2010—2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” передбачає підвищення результативності, ефективності й прозорості використання бюджетних коштів, повноцінне фінансування виконання державою її функцій. Аналіз світових тенденцій засвідчив, що формування умов глобальної кризи пов'язується з відсутністю адекватних управлінських механізмів, включаючи скоординований процес розширення складових фіскального простору (*fiscal space*). Його концепція дістала розвиток у зв'язку не так із теоретичними дослідженнями, як із потребами практики фінансового управління, в т. ч. у розв'язанні проблем бюджетного дефіциту, збільшенні обсягів фінансових ресурсів для підтримки економічного зростання. Концепція фіскального простору зміцнює наукові засади стратегії фінансового управління, розширює потенціал її антикризової спрямованості.